

İSLAM FELSEFESİ ANABİLİM DALI

Arş. Gör. Bilge Sever Kıyak¹

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- İslam felsefesi nedir ve hangi temel prensipler üzerine inşa edilmiştir?
- İslam ve felsefe bir araya gelebilir mi? İslam felsefesinin genel felsefe tarihindeki yeri nedir?
- İslam felsefesi modern bilimin ve felsefenin gelişimine nasıl etki etmiştir?
- İslam düşünce tarihinde hangi filozoflar öne çıkmıştır ve fikirleri nelerdir?
- İslam felsefesi günümüzde hala önemli midir ve neden?
- İslam felsefesini Antik Yunan felsefesi, Doğu felsefesi gibi felsefelerle nasıl bir ilişkisi bulunmaktadır?

Giriş

İslam Felsefesi Anabilim Dalı, İslami İlimler ve İlahiyat Fakültelerinde bulunduğu gibi Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültelerinin altında yer Felsefe Bölümlerinde de bir branş olarak yer almaktadır. İslami İlimler-İlahiyat Fakültelerinde ve Felsefe bölümünde lisans ve lisansüstü çalışmalar yapmak isteyenler İslam felsefesi ile karşılaşacaklardır.

İslam felsefesi geleneğinin ve anabilim dalının tarihi ve kaynakları gibi tartışmalara girmeden önce birkaç hususa değinmek gerekmektedir. Çünkü İslam felsefesi her şeyden önce bir felsefi geleneği temsil etmektedir. Dolayısıyla burada felsefenin ne olduğuna ve farklı felsefe geleneklerinin ne anlama geldiğine değinilecektir. Felsefenin ne olduğuyula başlamak gerekirse, net bir tanım vermek oldukça zor bir iştir. Çünkü felsefenin ne olduğu filozoftan filozofa, kültürden kültüre göre değişmektedir (Uyanık-Akyol, 2022). Farklı tanımları olsa da ünlü İslam filozofu İbn Rüşd (1179-80/2019) felsefeyi “Felsefe yapmak, mevcudatı araştırmaktan ve onları yaratıcıya delaleti bakımından incelemekten başka bir şey değildir” şeklinde tanımlamaktadır. Buradan da anlayacağımız üzere felsefe aslında insanı, eşyayı, doğayı ve geri kalan tüm varlıkları rasyonel bir akıl yürütme ile anlama çabasıdır. Bu anlama çabası doğal olarak farklı kültürlerde farklı bakış açılarından yapıldığı için farklı felsefi gelenekler ortaya çıkmıştır.

İslam felsefesine geldiğimizde, o da diğer felsefi geleneklerde olduğu gibi bir tür varlığı anlama çabasıdır. İslam felsefesi adlandırması öncelikle akıllarda, İslam dinini benimseyenlerin üretmiş olduğu felsefeyi çağrıştırmaktadır. Literatürde, kimi zaman Arap felsefesi gibi adlandırmalara da rastlanmaktadır. Bu adlandırmalar da Araplar tarafından ya da Arapça olarak üretilen felsefe şeklinde anlaşılacaktır. Ancak İslam felsefesi belirli bir din bünyesinde üretilmiş olan felsefi düşünceyi değil, bir medeniyet yani İslam medeniyeti bünyesinde üretilmiş olan felsefi mirası ifade etmektedir (Kaya, 2018). İslam dünyasında felsefi hareketlilik özellikle Yunancadan yapılan çevriler sonrası etkisiyle geliştiği için, İslam felsefesi hem Yunan felsefesini hem de İslam düşüncesini kaynak olarak kullanmaktadır. Dolayısıyla ortaya çıkan felsefi miras da tek bir dile ve kültüre

¹ Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, bilgeseverkiyak@aybu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5593-7675.

indirgenemez. Bu kısa girişin ardından şimdi bu felsefe mirasının tarihinden, Türkiye’de bir kürsü olarak kuruluş tarihinden, kaynaklarından, önemli İslam filozoflarından ve diğer hususlardan bahsedebiliriz.

1. İslam Felsefesi Tarihi

İslam medeniyetinde felsefenin gelişmesi iki etkenle gerçekleşmiştir. Bunlardan ilki Antik-Helenistik dönem felsefe eserlerinin Arapçaya aktarılması, ikincisi ise İslam düşüncesinde hali hazırda var olan felsefi tartışmalardır.

İslam’ın henüz çok erken dönemlerinden itibaren Müslümanlar arasında siyasi ve sosyal birtakım anlaşmazlıkların yaşanması, Müslümanların farklı kültürlerle karşılaşması gibi nedenlerle bazı problemler ve tartışmalar ortaya çıkmıştır. Müslüman düşünürler bu problemlere cevap üretmek için ilmi tartışmalara girmişlerdir. Farklı mezheplerin ve yorumların ortaya çıkması ilmi tartışmaların artmasına neden olmuştur. Bu tartışmalardan bazıları yalnızca dini bir boyuta sahip olsa da bazı tartışmalar felsefi nitelikteydi. Yalnızca sistematikleşmiş bir felsefe bulunmamaktaydı. Dolayısıyla İslam medeniyeti Antik-Hele-nistik felsefe mirasıyla karşılaşmadan önce de bu mirası almaya hazır bir halde idi.

İslam felsefesi cumhuriyet dönemine kadar uzanan bir tarihe sahiptir. İslam felsefesinin uzun tarihi içerisinde pek çok filozof önemli eserler üretmişlerdir. Bu düşünürler içinde Kindî, Farabî, İbn Sinâ, Gazâlî, İbn Rüşd, Sühreverdî, Fahreddin er-Razî, Molla Sadra, Urmevî, Farukî, Muhammed Arkoun gibi klasik ve modern isim sayılabilir.

2. İslam Felsefesi’nin Beslendiği Kaynaklar

İslam felsefesinin temelde iki kaynağı bulunmaktadır. Bunları yerli kaynaklar ve yabancı kaynaklar olarak ikiye ayırmak mümkündür.

2.1. Yerli Kaynaklar

Yerli kaynaklar arasında İslam felsefesinin beslendiği ve oluşumunda etkili olan yerel unsurlar yer almaktadır. Bunlar öncelikle Kur’an ve sünnettir. Felsefenin İslam medeniyeti içinde gelişiminde Kur’an ve sünnetteki akıl vurgusunun etkili olduğu düşünülmektedir. İslam felsefesi ilimlerin oluşumunda dini ilimlerden sonra gelmektedir. Hz. Peygamberinin vefatının ardından onun sünnetini sonraki nesillere aktarmak amacıyla önce hadis ilmi ve Kur’an’ı daha iyi anlamak amacıyla da tefsir ilmi oluşmaya başlamıştır. Bunun yanında Hz. Peygamber’in vefatının ardından Müslümanlar arasında yaşanan Hz. Osman’ın şehit edilmesi, Cemel vakası, Siffin savaşı gibi birtakım acı olaylar sonucu dini tartışmalar ve yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bu tartışmalar arasında büyük günah işleyen kişinin durumu, ilahi iradenin mahiyeti ve Tanrı’nın sıfatları ve fiilleri gibi felsefi denebilecek tartışmalar da yer almaktadır.

İlerleyen süreçte Emeviler ve Abbasiler döneminde devletin sınırlarının genişlemesi sonucu farklı kültür ve inanışlarla karşılaşmıştır. Bu karşılaşma sonucu Müslüman bilginler hem kendi inançlarını korumak ve karşı tarafa aktarabilmek hem de diğer inançları anlayabilmek için felsefi denebilecek tartışmaların içine girmişlerdir.

İslam felsefesi açısından özellikle kelam ilminin oluşumunun ayrı bir önemi vardır. Bütün bu gelişmelerin ardından hicrî ikinci yüzyılda kelami tartışmalar ve gruplaşmalar ortaya çıkmıştır. Bu tartışmalar arasında doğa, bilgi, ilahi irade ve ahlak gibi felsefenin de

tartıştığı konular yer almaktadır. Öyle ki kelamcı olarak bilinen kimi isimler arasında doğa felsefesine konu olabilecek atom teorisini savunan Nazzam gibi isimler bulunmaktadır. Bu durum felsefenin İslam medeniyetinde kabul görmesinin önünü açmıştır. Antik Helenistik dönemde üretilmiş olan felsefi birikimin İslam dünyasına girişi tam da kelam ilminin belirli bir seviyeye gelmesinin ardından gerçekleşmiştir (İslam Düşünce Atlası, 4 Ağustos 2023).

Felsefenin İslam dünyasına girmesinden önce dini ilimlerde oldukça canlı bir ortam olduğu görülmektedir. Bu kaynaklar hem felsefenin gelişmesinin önünü açmış hem de Müslüman filozofların tartışmalarında etkili olmuştur. Her düşünür içinde yaşadığı toplumdan ve kendi inançlarından doğal olarak etkilenmektedir. Filozoflar için de bu durum geçerli olmuştur. Aksi takdirde filozofların yalnızca Platon, Aristoteles, Plotinus gibi filozofların kitaplarındaki düşünceleri orijinal olmayan bir şekilde tartışmalarını beklerdik. Ancak Farabi, İbn Sina, Gazâlî gibi filozofların otantik yaklaşımlar ve görüşlere sahip olduklarını görmekteyiz. Filozoflar Antik Yunan'dan gelen birikimi kendi inançları ve görüşleriyle beraber değerlendirmiş, kimi yerde onaylamış kimi yerde eleştirmişlerdir. Böylece ortaya yeni, özgün bir felsefe çıkmıştır.

2.2. Yabancı Kaynaklar

İslam felsefesinin yabancı kaynakları arasında Antik Yunan, İran ve Hint kaynaklardır. Yabancı kaynakların İslam düşüncesine girmesi özellikle fetihler dolayısıyla sınırların genişlemesine bağlıdır. Atina'daki felsefe okulunun kapanmasının ardından bazı filozofların İran'a göç ettiği bilinmektedir. Antik Yunan felsefesi İran ve Hint bölgeleri ile Anadolu'nun doğu bölgelerine yayılmıştır. Bundan dolayı Helen kültürü bu bölgelerdeki kültürü de etkilemiştir.

İslam felsefesinin yabancı kaynakları arasında Antik Helenistik dönemde üretilmiş olan felsefe birikimi özel bir yere sahiptir. Antik Yunan ve çevresinde 6. yüzyıla kadar devam eden felsefe birikimine Antik-Helenistik dönem felsefesi adı verilmektedir (Cevizci, 2009). Yunan'daki Platoncu felsefe okulunun 529 yılında İmparator Justinian tarafından kapatılmasının ardından, bir grup filozof doğuya doğru göç etmişlerdir. Bu filozoflar İran'daki Kisra Enûşirvân Sarayı'na gelmişlerdir (Üçer, 2021). Gittikleri yerlerde felsefe etkinliğine devam etmişler ve bu coğrafyalarda felsefenin yaygınlaşmasını sağlamışlardır (D'ancona, 2018). Bu dönemde ve sonrasında Urfa, Kınnesrin ve Harran gibi bölgelerde felsefe okulları kurulmuştur. Bu okullardaki felsefi etkinlik bu okullarla sınırlı kalmamış bulundukları bölgelerde felsefi bir canlılığa neden olmuştur. Hristiyan bir geleneğe sahip olan bu okullarda dini metinlerin daha iyi anlaşılması için felsefe özellikle de mantık eserleri Sami dillerine çevrilmiştir. Antik Yunanca yazılmış eserlerin çevrildiği ilk diller arasında Süryanice, Aramice gibi diller bulunmaktadır. Bu dönemde az da olsa şerh eserler görülmektedir. Yani felsefe kitaplarının yalnızca çevirileri ile yetinmeyip, bazı eserleri açıklayan eserler de üretmişlerdir.

Müslümanların bu felsefi mirasla karşılaşmasının ardından tercüme hareketleri başlamıştır. İlk dönem tercümeleri Emeviler döneminde yapılmıştır. Abbasi halifesi Mansur'un Bağdat'ı inşa etmesinin ardından Bağdat bir ilim merkezi haline gelmiştir. Antik-Helenistik kültürden gelen felsefe metinlerinin Arapçaya tercüme hareketleri 8.yy civarında Kindî ve çevresi tarafından başlatılmıştır (D'ancona, 2018). Bu dönemden önce de çevriler olsa da Kindî ve çevresince çeviri faaliyetleri daha sistematik hale getirilmiştir. Bu

dönemde pek çok felsefe metni Arapçaya çevrilmiştir. Bu eserler arasında hem felsefe metinleri hem de bilimsel metinler yer almaktadır. Bunun nedeni o dönemde felsefe ve bilim arasında bir ayırım yapılmamış olmasıdır. O dönemde felsefe başlığı altında üretilmiş olan metinler arasında tıp metinleri, geometri, biyoloji metinleri de yer almaktadır. Tercüme hareketleri ile İslam medeniyeti içerisinde felsefi etkinlik oldukça canlı bir hal almıştır. Tercüme hareketleri 10.yy'a kadar devam etmiştir. Tercüme hareketleriyle Arapça yeni felsefe dili haline gelmiş ve sonrasında dönemlerde çevirilerden daha ziyade özgün felsefe metinleri üretilmeye başlanmıştır

Tercüme yoluyla gelen bu külliyat felsefeye her şeyden önce bir yöntem vermiştir. Yalnızca İslam felsefesine değil, diğer ilimlere de yöntem konusunda kaynaklık yapmıştır. Filozofları en katı şekilde eleştiren Gazâlî dahi bu yöntemi benimsemiş, hatta kelamın içine yerleşmesini sağlamıştır. Bunun yanı sıra İslam felsefesine kavramsal açıdan da katkı vermiş. Tartışılan bazı kavramlar ve problemler Antik Yunan felsefesinden alınmıştır. Tercüme hareketleri ve sonrasında İslam felsefesi ayrı bir ilim olarak yerini almıştır.

İran kültürü İslam medeniyetine iki şekilde geçmiştir: Tercüme yoluyla ve İran'ın İslam'ı tercih etmesiyle. Edeassa ve Cündişapur'da kurulan felsefe okullarında Antik felsefe metinleri tercüme edilmiştir. Hint kültürünün etkisi ise daha eskilere gitmektedir. Arapların Hintlerle ticari ilişkileri bulunmaktadır. Bu ticari ilişkiler sonucu iki kültür arasında bir etkileşim olması doğal bir sonuçtur. Fetihlerin ilerlemesiyle İslam kültürü ile Hint kültürü daha yakın bir ilişki içine girdiler. Hint kültürünün felsefeye etkisi çok açık olmazsa da büyük bir etkisi olduğu düşünülmektedir. Bunun bir nedeni söz konusu Hint etkisinin 8-9. Yüzyıllarda geldiği düşünülmektedir ki bu yüzyıllarda felsefe çoktan İslam medeniyetine girmiş ve belirli bir olgunluğa ulaşmıştır. Hint etkisinin İslam düşüncesindeki bazı ekollerle felsefeye göre daha yakından bir ilişkisi olduğu söylenebilir (D'ancona, 2018).

2.3. İslam Felsefesi Anabilim Dalı Tarihi

Genel olarak İslam felsefesinin tarihinin ardından şimdi Türkiye akademisinde bir anabilim dalı olarak İslam Felsefesi'nin tarihine ilerleyebiliriz. Modern Türkiye'deki felsefe eğitimin temelleri Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde atılmıştır. Özellikle Tanzimat döneminde kurulan kurumlar Cumhuriyet döneminde kurulan üniversiteleri şekillendirici bir rol oynamışlardır. Öyle ki eski felsefi gelenek Tanzimat dönemi sonrasında yavaş yavaş değişime uğramıştır (Vural, 2018). Tanzimat ve sonrasında eğitim ve üniversiteler üzerine birçok reform gerçekleşmiştir. Bu reformların hem felsefe bölümüne hem de İslam Felsefesi anabilim dalında farklı etkileri olmuştur.

Tanzimat döneminde açılan Darülfünun'un programına felsefe dersleri de dâhil edilmiştir (Vural, 2018). Darülfünun-ı Osmani adını taşıyan Darülfünun'da eğitimde birtakım değişikliklere gidilmiştir. İslam Felsefesi de verilen dersler arasında yer almıştır, bu dersleri İzmirli İsmail Hakkı vermiştir (Vural, 2018). Cumhuriyet dönemine gelindiğinde, Darülfünun İstanbul Darülfünunu olarak yeniden adlandırılmıştır. Bu kurumda İslam Felsefesi dersleri hem İlahiyat Fakültesi'nde hem de Edebiyat Fakültesi'ne bağlı Felsefe Bölümü'nde verilmekte idi.

1933'te gerçekleştirilen üniversite reformu ile fakültelere Batılı hocalar yerleştirilmiştir. İslam Felsefesi derslerine yeni felsefe programında yer verilmemiş ve bu dersleri veren hocalar üniversiteden tasfiye edilmişlerdir (Namal ve Karakök, 2011). Bu dersleri farklı

branşlarda yetişmiş isimler vermeye başlamıştır (Vural, 2018). İslam Felsefesi dersleri daha ziyade İlahiyat Fakülteleri'ne bırakılmıştır. 1949'da kurulan Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde İslam Felsefesi alanında çalışmalar yapılmıştır. Felsefenin 2500 yıllık tarihi içinde önemli bir 1000 yıllık geleneğe sahip olan İslam Felsefesinin Felsefe Bölümü'nde ders tekrar verilmesinin bir ihtiyaç olduğu anlaşılmıştır. Ancak Felsefe Bölümü'nde ayrı bir kürsü olarak kurulması 1973 yılında gerçekleşmiştir. YÖK kararı ile Felsefe Bölümleri'ndeki İslam Felsefesi kürsüleri Türk-İslam Düşüncesi adını almıştır (Vural, 2018).

Daha önce de değinildiği gibi bugün İslam Felsefesi dersleri hem İlahiyat/İslami ilimler Fakülteleri'nde hem de Edebiyat ve İnsani İlimler Fakülteleri'nin Felsefe Bölümlerinde okutulmaktadır. Ancak bazı üniversiteler benimsedikleri farklı felsefe ekoller dolayısıyla programlarında İslam Felsefesi derslerine yer vermemektedir. Ancak bu üniversitelerin sayısı bir veya iki ile sınırlı kalmaktadır. Bunlar arasında tamamen analitik felsefe ekolünü benimseyen Bilkent Üniversitesi Felsefe Bölümü'nü tespit edilebilmiştir.

3. İslam Felsefesi Yöntemi

Bu bölümde İslam felsefesi alanında yapılan çalışmalarda nasıl bir yöntem kullanıldığından ve İslam filozoflarının benimsemiş oldukları yöntemlerden bahsedilecektir.

Öncelikler günümüzde İslam Felsefesi Anabilim Dalı'nda yapılan çalışmaların mahiyeti noktasında alanda belirlenen farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar İslam felsefesinin bir felsefe tarihi çalışması olduğu görüşünü benimserken, bu görüşe katılmayan araştırmacılar da bulunmaktadır. Dolayısıyla İslam felsefesi araştırmalarında nasıl bir yol yöntem kullanılacağı konusunda da farklı yaklaşımlar söz konusudur (Gutas, 2002).

İslam felsefesi ile ilgili çalışmalarında yapılan en temel yanlış onu bir düşünce tarihi olarak ele almaktır. İslam felsefesini bir felsefe tarihi olarak kabul edelim veya etmeyelim, bu alana ilk bakışta bir düşünceler tarihi olarak bakmak yanlış olacaktır. Çünkü Felsefe Tarihi geçmiş filozofların görüş ve düşüncelerini incelese de yalnızca düşüncelerin ve argümanların tarihsel açıdan incelenmesinden oldukça farklıdır. Felsefe Tarihi her şeyden önce metodoloji açısından farklıdır. Felsefe tarihçisi belirli düşünceleri veya kavramları, belirli düşünürlerde takip etmekle kalmaz; bu kavramları-düşünceleri ve bunları üreten felsefi zihinleri felsefi bir analize sokar, argümanları parçalar ve onların eleştirisini yapar (Morgan, 1987). Buna rağmen bazı araştırmacılar İslam felsefesini bir düşünce tarihi çalışması olarak ele alabilmektedirler.

İslam felsefesi çalışmalarında benimsenmesi gereken yönteme dair pek çok tartışma bulunmaktadır. Bu tartışmaları sunmak bu bölümün kapsamı dışındadır. Ancak bugün İslam felsefesi alanında yapılan çalışmalarda benimsenen farklı yöntemlerden bahsetmek faydalı olacaktır. İslam felsefesi üzerinde çalışan akademisyenler ve araştırmacılar, genel felsefe alanında kullanılan çeşitli yöntemler ve yaklaşımlar benimsemektedir. Bu yöntemler şunları içerir:

Metin Analizi: İslam felsefesi üzerine çalışan akademisyenler, Müslüman filozoflar tarafından yazılmış klasik felsefi metinler, bu metinlere yapılmış yorumlar gibi birincil kaynakları eleştirel olarak analiz eder. Metin analizi, felsefi fikirleri ve argümanları çıkarma ve yorumlama işlemlerini içerir.

Tarihsel Araştırma: Araştırmacılar, İslam felsefesinin geliştiği tarihsel bağlama inerler. Tarihsel bağlamın anlaşılması, İslam felsefesi düşüncesini şekillendiren etkileri, entelektüel tartışmaları ve sosyo-kültürel faktörleri açığa çıkarır.

Karşılaştırmalı Felsefe: İslam felsefesi, Antik Yunan, Pers, Hint ve Yahudi felsefeleri gibi diğer felsefi geleneklerle etkileşim halindedir. Karşılaştırmalı çalışmalar, İslam felsefesi ile diğer entelektüel gelenekler arasındaki benzerlikleri, farkları ve karşılıklı etkileşimleri araştırır.

Analitik ve Kıtasal Yaklaşımlar: İslam felsefesi, tek bir felsefi gelenekle sınırlı değildir. Bazı bilim insanları analitik felsefenin mantıksal analize, açıklığa ve titizliğe vurgu yaptığı yaklaşımları benimserken, diğerleri kıtasal felsefenin yorumlama, bağlam ve tarihsel bilinç üzerinde odaklandığı yöntemlere başvururlar.

Felsefi Argümantasyon: İslam tarihindeki zengin felsefi tartışma geleneğine dayanarak, çağdaş bilim insanları, İslam felsefesi bağlamında felsefi argümanları analiz etmek ve geliştirmek için mantıksal akıl yürütme, çıkarım ve diyalektik yöntemler kullanırlar.

Filolojik Araştırma: İslam felsefesiyle ilgili birçok metin Arapça ve diğer klasik dillerde yazılmış olduğundan, doğru çeviri, metin eleştirisi ve orijinal yazıların incelenmesi için filolojik araştırma önemlidir.

Disiplinlerarası Yaklaşımlar: Bazı araştırmacılar İslam felsefesini kelam, mistisizm, etik, siyaset teorisi, bilim ve sanat gibi diğer disiplinlerle birleştirir ve felsefi fikirlerin bu alanlarla nasıl etkileştiğini ve zenginleştirdiğini araştırırlar.

Eleştirel Kuram: Belirli bilim insanları, İslam felsefi fikirlerin yorumlanması ve kabul görmesi üzerindeki temel güç yapıları, kültürel önyargılar ve ideolojik etkileri araştırmak için eleştirel kuramı kullanırlar.

Unutulmaması gereken, İslam felsefesi alanındaki araştırmacıların kullandığı yöntemlerin, yeni bilim insanları farklı perspektifler ve yaklaşımlar getirdikçe, sürekli olarak gelişmeye devam ettiğidir.

İbn Sinâ, Farabî, Gazâlî, Sühreverdî gibi İslam filozofları kullandıkları yöntemler bakımından ayrılmaktadırlar. Farabi, İbn Sinâ ve İbn Rüşd gibi isimler daha çok rasyonel bir yöntem belirlemişlerdir. Bunun yanı sıra düşünce deneyleri kullanılan önemli yöntemler arasında yer almaktadır. Şerh geleneği de Müslüman filozoflar arasında yaygın olarak kullanıldığı için İslam felsefesi araştırmaları açısından açıklayıcı yöntemin de önemli olduğu belirtilebilir. Felsefenin kendine has veri toplama ve veri analiz yöntemleri de bulunmaktadır. Felsefe araştırmalarında kullanılan verilerin kaynaklarını “sağduyu (commonsense), düşünce deneyleri ve bilim” oluşturmaktadır (Chris Daly, 12). Toplanan verilerin değerlendirilmesi ise analize dayalı analitik yöntem, açıklamaya dayalı açıklayıcı yöntem ve basitleştirici (simplicity) yöntem ile yapılmaktadır (Chris Daly, 12).

4. Araştırma Konuları

İslam Felsefesi araştırma konusu bakımından oldukça geniş bir yelpazeye sahiptir. İbn Sinâ, Farabî, Gazâlî gibi Müslüman filozofların çalıştıkları alanlara baktığımızda bu isimlerin hem kavramlar üzerine çalıştıklarını hem de problemler üzerine çalıştıklarını görmekteyiz. Kitabımızın okuyucu kitlesi ve kapsamı dikkate alındığında İslam felsefesine tartışma

konusu olmuş kavramlar ve problemlerden ziyade, bu kavram ve problemlerin tartışıldığı felsefenin alanlarından bahsetmek daha doğru olacaktır.

Felsefenin Antik çağlardan modern çağlara kadarki zamanında bilim ile eş anlamlı kullanıldığını daha önce belirtmiştik. Felsefe-bilim genel olarak her şeyi kendisine araştırma konusu olarak seçebilmektedir. Öyle ki felsefenin gelmiş geçmiş en büyük isimlerinden biri olan Aristoteles, arılar ile ilgili gözlemler yapmış ve bu gözlemlerini yazıya dökmüştür. Buradan anlıyoruz ki felsefenin araştırma konusu insanın kendisinden, tanrıdan, ruhtan, bitkilere, evrene, hatta böceklere kadar geniş bir havuzu kapsamaktadır.

İslam felsefesi öncesindeki geleneğe uygun olarak iki ana kısma ayrılmaktadır. Bunlardan ilki pratik (amelî) felsefe diğeri ise teorik (nazarî) felsefedir (Türker, 2020). Bu ayrım Platon'dan beri takip edilmektedir. İslam felsefesinin hemen her döneminde de ilimlerin tasnifi konusunda geliştirmeler devam etmiştir. Ancak genel olarak Farabî'nin kurmuş olduğu çatı şema korunmuştur.

4.1. Nazarî (Teorik) Felsefe

Nazarî felsefe genel anlamda insandan bağımsız olarak var olanlarla ilgilenen felsefe alanıdır (Türker, 2020). Bununla ne kastedildiğini bir örnekle anlatmak gerekirse, üçgenin iç açılarının toplamını 180° olması, canlıların hangi özellikleri taşıdığı, Tanrı'nın varlığı gibi konular nazarî felsefe kapsamında incelenen konular olarak verilebilir. Bunlarda ortak olan özellik bunların insandan bağımsız olmasıdır. İnsan bir canlıyı incelemese de o canlı bir sınıfa ait olacak, insan üçgenin ne olduğundan habersiz olsa da üçgen var olacak ve iç açıları 180° olacaktır.

Nazarî felsefe de araştırma konularına göre üçe ayrılmaktadır. Bunlar fizik, matematik ve metafizik olarak sıralanabilir.

4.1.1. Fizik

Fizik ile genel anlamda doğa kastedilmektedir. Fizikle ilgili çalışan filozoflar biyoloji, madenler, hayvanlar gibi fiziksel olarak çevremizde gösterebileceğimiz şeyler üzerine çalışmaktadırlar. Fiziğin inceleme alanına giren şeylerdeki ortak özellik bu şeylerin hem insan zihninde hem de dışarıda maddesiyle birlikte var olmasıdır (Türker, 2020). Bir örnekle açıklamak gerekirse; bir maden olarak yakutu düşünelim, yakut madenini zihnimde bir maddeyle beraber tasavvur edebilirim. Yakut madenini düşündüğümde onu ya bir takıda ya da bir taş şeklinde hayal ederim örneğin. Yakutu maddesiz bir şekilde hayal edemem, onu bir şekle-maddeye bağlayarak hayal edebilirim. Bu maden zihnimin dışında da bir maddeyle bulunmak durumundadır. Bir maden işçisi yakutu taştan çıkarırken, yani en ham halinde olduğu zaman dahi, onu bir taşı kavrar gibi kavrar. Burada da yakut maddesiyle birlikte bulunmaktadır.

4.1.2. Matematik

Fizik ile ilgili çalışmaların insan zihninde maddeyle tasavvur edilebilen şeylere yönelik olduğu belirtilmişti. Matematik ise insan zihninde soyut olarak tasavvur edilen şeylerle ilgilenmektedir. Bir üçgen nedir diye düşündüğümüzde zihnimizde bir üçgen belirse de bu üçgeni kimi zaman bir kâğıt kimi zaman tahta kimi zaman demir gibi farklı maddelerle düşünebiliriz. Üçgeni maddesiz de düşünebiliriz, onu illaki bir maddeyle bağlayarak

düşünmek zorunda olmadığımız aşikârdır. Bu üçgenin üçgen olmasını değiştirmez. Dış dünyada üçgeni her zaman bir maddede görürüz, ancak üçgenin kendisi bir madde, bir cisim değildir. Matematik bu gibi şeyleri incelemektedir. Filozoflar bu tip şeyleri tanımlamak için cisimsel kelimesini kullanmışlardır (Türker, 2020).

4.1.3. Metafizik

Felsefenin bu alanı diğerlerine göre daha fazla açıklama gerektirmektedir. Bu hem daha karmaşık olmasından hem de filozofların metafiziğe ayrı bir önem atfetmesinden kaynaklanmaktadır. Metafiziği ilk Müslüman filozof olan Kindî *İlk Felsefe* olarak adlandırmıştır. Bu şekilde adlandırılrsa da eğitim ve inceleme sıralaması bakımından metafizik en son gelmektedir. Bunun nedeni yetkinlik derecesi bakımından metafiziğin diğer alanlara göre daha üstün olmasıdır.

Metafiziğin kelime anlamı fizik ötesi demektir. Fizik ötesi fizik dışında kalan olarak anlaşılabilir. Ancak bu matematiği de kapsayacak kadar geniş bir kullanım olabilir. Metafizik, fizik ve matematikten farklı olarak hem zihinde hem de dışarıda maddeyle olmak zorunda olmayan şeyleri kapsamaktadır. Tanrı, insan nefsi, varlık olarak varlık metafizik kapsamında araştırılan konulardır. Metafizik asıl olarak varlık olarak varlığı incelemektedir (Türker, 2020). Bu cümle ilk bakışta çok rahat anlaşılabilir bir cümle değildir. Bu cümlelerin anlamı metafiziğin fizik gibi tek bir varlık kümesini incelemeyeceğini, aksine tüm varlıklarda ortak olan bu “*var olma*” durumunu incelediğini ifade etmektedir. Dolayısıyla metafizik diğer bilimlerin araştırma konularını da metafiziksel bir şekilde inceleyebilmektedir. Çünkü metafizik tüm varlığı ele alır, ancak onu fiziksel veya matematiksel olarak değil metafiziksel bir şekilde değerlendirir.

Metafizik üzerine hemen her filozof eser kaleme almıştır. Bunlar en önemlileri Kindî Farabî, İbn Sina, Gazâlî, Sühreverdî İbn Rüşd gibi isimlerdir.

4.2. Amelî (Pratik) Felsefe

Nazari felsefesinin aksine amelî felsefe insanla doğrudan ilişkilidir. İnsanın yapıp ettiklerini kendisine araştırma konusu olarak belirlemiştir. Amelî felsefenin alt dallarıyla ilgili ilk sistematik ayırım ve çalışmalar Farabî’de karşımıza çıkmaktadır. Amelî felsefe nasıl davranmamız gerektiğiyle ilgilenmektedir.

4.2.1. Ahlak

İslam felsefesinde ahlak disiplini Aristoteles’in *Nikomakhos’a Etik* kitabının Arapçaya çevrilmesi ile sistematik bir şekilde incelenmesine katkı sağlamıştır (Türker, 2020). İslam ahlak felsefesi hem içinde doğduğu kültürden beslenmiş hem de Antik Yunan’dan almış olduğu ahlak literatüründen beslenmiştir. Dolayısıyla İslam ahlak felsefesi farklılıklar içeren bir felsefedir (Türker, 2020).

İslam ahlak felsefesinde toplumsal ahlak bireysel ahlak üzerine inşa edilmiştir. Bireylerde ahlak ise kişinin yetkinleşmesi ile doğrudan bir ilişkiye sahiptir. Kişi ne kadar yetkinliğe ulaşmışsa ahlaki açıdan da o kadar gelişmiştir. Dolayısıyla İslam felsefesinde bilgi açısından yetkinleşmenin yanında daima ahlaki açıdan yetkinleşme de gelmiştir.

İslam Ahlak Felsefesi bir normatif etik türü olan erdem ahlakı öğretisini benimsemektedir. Normatif etik kişinin nasıl davranması gerektiğiyle ilgili davranış

normlarını belirlemeyi amaçlayan etikdir. Erdem ahlaki karakter gelişimine odaklanmaktadır. Kişinin ahlaklı davranabilmesi için belirli erdemlerin huy yani karakter haline gelmesi gerekmektedir. Bu erdemleri İslam filozoflar 4 ana erdem olarak belirlemiştir. Bunlar hikmet, öfke, şehvet ve adalet erdemleridir. Adalet erdemi diğer üç erdemin birleşiminden oluşmaktadır (Türker, 2020). İslam felsefesinde önemli olan bu dört eylemin iki aşırı ucuna kaymadan özümseenebilmesidir. Öfke erdemini ele alalım. Öfke ilk bakışta pek erdem olarak uygun gözükmebilir. Ancak öfke erdemi kişinin kendisine iyi gelmeyecek şeyleri kendisinden uzaklaştırmasına yarar. Dolayısıyla bu erdemin fazlası aşırı öfkeli olma hali nasıl ahlaki açıdan kişinin sorunlu davranmasına yol açacaksa, kişinin bu erdeme hiç sahip olmaması da kendisinden kötü durumları uzaklaştırmasının önünü kapatacak ve onu uygunsuz durumlarda bırakacaktır.

Ahlak felsefesine pek çok isim katkı sağlamıştır. Ahlak felsefesine Farabî sonrası en önemli katkı İbn Miskeveyh'ten gelmiştir. Nasuriddin Tusî, Kindî, İbn Bacce, Devvanî gibi pek çok isim İslam ahlak felsefesine katkı sunmuştur. İbn Sinâ ahlak felsefesine yönelik müstakil bir eser kaleme almamışsa da nefis tartışmaları bağlamında ahlak ile ilgili görüşlerini dile getirmiştir.

4.2.2. Siyaset

Siyaset felsefesi toplumun nasıl olması, yöneticinin nasıl bir karaktere sahip olması gerektiğiyle ilgilenen felsefe dalıdır. İslam felsefesinde siyaset felsefesinin inşası Farabi ile gerçekleşmiştir (Türker, 2020).

İslam siyaset felsefesinin ahlak felsefesi ile yakından bir ilişkisi vardır. Farabî'ye göre İnsan doğası gereği ancak bir toplum içinde yaşamak durumundadır. Kişinin erdemli davranabilmesi için içinde yaşadığı toplumun da erdemli bir toplum olması gerekmektedir. Bir toplumun erdemli olabilmesi içinse erdemli bir yönetici tarafından yönetilmesi gerekmektedir. Siyaset felsefesi açısından önemli olan sorulardan biri bu yöneticinin nasıl bir karaktere sahip olması gerektiğidir. Bu soru genelde nübüvvet teorisiyle ilgili olarak tartışılmaktadır. Çünkü toplumun amacı bireyleri hakikat bilgisine ulaştırabilmektir. Bunun ise bu bilgiye sahip ve bu bilgiye nasıl ulaşılacağına dair bilgiye sahip kişilerce yapılabileceği kabul edilmiştir (Türker, 2020). Farabî bu kişileri üç grupta ele almaktadır. Birinci grupta hakikat bilgisine akli bir seviyede sahip olan filozoflar bulunmaktadır. İkinci grupta, hakikat bilgisinin toplumsal şartlarda nasıl uygulanması gerektiğini bilen peygamberler yer almaktadır. Üçüncü grupta ise gelişmiş bir tasavvur gücüne sahip ve hakikat bilgisine sahip filozof-peygamber yer almaktadır (Türker, 2020). Bu üçüncü grupta yer alan kişiler toplumlar çok sık karşımıza çıkmaz. Peygamber olmayan kişiler içinse pek çok farklı erdeme sahip ise erdemli bir yönetici olarak kabul edilmektedir. Ancak bu erdemlerin tek bir kişide bulunması her zaman mümkün değildir. Bu durumda ise yönetimin birkaç kişi tarafından paylaşılması gerekmektedir. Bu yöneticilerin toplamının bu erdemlere sahip olması gerekmektedir.

İslam siyaset felsefesinde eserler kaleme alan filozoflar arasında Farabî, İbn Bacce, İbn Haldun gibi isimler zikredilebilir.

4.2.3. Ev Ekonomisi

Kimi zaman ev yönetimi olarak de geçen ev ekonomisi evin unsurları arasındaki ilişkilerin nasıl olması gerektiğiyle ilgilenmektedir. Bir evin unsurları arasında ebeveynler, çocuklar ve ev içindeki çalışanlar yer almaktadır. Bu unsurların birbirlerine karşı hak ve sorumlulukları ev yönetimi başlığı altında incelenmiştir. Ev yönetimindeki temel amaç ev unsurlarının yetkinleşmesine imkân sağlamaktır (Türker, 2020). Ev yönetimi konusunda Farabî, Tusî, İbn Bacce, Devvanî, İbn Rüşd gibi isimlerden bahsedilebilir.

5. Kurucu İsimleri

İslam Felsefesi 1500 yıllık bir geleneğe sahip bir bilim dalı olması sebebiyle farklı dönemler farklı felsefi yaklaşım ve ekollerin teşekkül olduğu bir alandır. İslam felsefesinin kurucu ismi olarak kaynaklar genellikle Farabî'yi göstermektedir. Bunun sebebi onun ilk sistem filozofu olması, felsefeyi kendinden sonraki filozofların tartışmasına elverişli hale getirmesi ile kavramlarını ve yöntemini belirlemiş olmasıdır. Ancak Antik Yunan'daki felsefi birikimin Arapçaya aktarılmasında önemli rolü olan Kindî de ilk İslam filozofu olması sebebiyle kurucular arasında sayılabilir. Farabî öncesi özgün eserler ortaya koyması dolayısıyla bu çalışmada Ebu Bekir er-Razî de kurucu isimler arasında ele alınmıştır. Bu sebepten dolayı bu bölümde İslam Felsefesi'nin kurucu isimleri olarak Kindî, Ebu Bekir er-Razî ve Farabî kısaca ele alınacaktır. Ayrıca İslam felsefesinin altın çağı ve sonrasında etkili olmuş filozoflardan kısaca bahsedilecektir.

5.1. Kindî

İlk Müslüman filozof olan Kindî'nin doğum tarihine dair elimizde net bir veri bulunmamaktadır. Ölümü içinse kaynaklarda yaklaşık 286 yılı gösterilmektedir (Adamson, 2018). Kindî'nin en büyük katkısı tercüme hareketlerinde oynadığı roldür. Kindî Abbasi döneminde 2 halkada gerçekleştirilen tercüme hareketlerinden bir halkanın öncüsü olmuştur. O bizzat çeviri yapmaktan ziyade bu kurumda bir editör olarak sorumluluk üstlenmiştir. Diğer halkaysa Huneyn b. İshak çevresi tarafından yürütülmüştür. Kindî döneminde yapılan çevriler daha sistematik bir proje kapsamında yapılmıştır. Kindî döneminde tercüme ve ilim merkezi olan Beytülhikme en verimli zamanlarını yaşamıştır.

Kindî yalnızca tercüme faaliyetleriyle değil aynı zamanda kaleme aldığı yüzlerce eser ile de İslam felsefesinde ayrı bir öneme sahiptir. O aklî ve naklî pek çok ilimle uğraşmıştır. Tıp, matematik, felsefe, astronomi, psikoloji ve ahlak gibi alanlarda pek çok eser kaleme aldığı bilinmektedir. Eserlerinin büyük bir kısmı kaybolmuştur. Eserlerinin bir kısmı Latinceye çevrilmiş ve Latin dünyasında Alchindus olarak ün kazanmıştır. Kindî farklı görüşlere ön yargılı olunmaması konusunda uyarılarda bulunmuş, kendilerinden az ya da çok yararlandığımız her görüşe ve düşünürü minnettar olmamız gerektiğini öğütlemiştir (Kindî, 8.yy/2021). Kindî'nin amacı kendisinden önce yaşamış olan filozof ve düşünürlerin ürettiklerini ortaya koyarak, onların eksik bıraktığı şeyleri dönemin gereklerine uygun olarak eksiklerini gidermektir (Adamson, 2018).

İktidarın değişmesiyle Kindî siyasi baskılara ve saraydan ayrılmak zorunda kalmıştır. Kindî eserleri arasında risale türü kısa eserlerin çokça bulunduğu görülmektedir. *İlk Felsefe Üzerine, Üzüntüyü Yenmenin Yolları, Allah'ın Birliği ve Âlemin Sonluluğu Üzerine, Akıl Risalesi* gibi eserleri önemli eserlerinden bazılarıdır.

5.2. Ebu Bekir er-Razî

Tercüme hareketlerinin hemen ardından gelen İslam felsefesinin önemli isimlerinden biri de Ebu Bekir er-Razî'dir. Razî'nin 865 yılında dünyaya geldiği bilinmektedir. Pek çok alanda eser kaleme almış bir hekim-filozoftur. İslam felsefesinde ilk ahlak kitabı olan *et-Tıbbü'r-rûhânî* ile ilk tıp etiği kitabı olan *Ahlâku't-tabîb*'i yazmıştır. Ancak o bu eserlerinden çok metafizikte ortaya koymuş olduğunu 5 ezeli ilke teorisiyle bilinmektedir. Bu beş ezeli ilke Tanrı, küllî nefis, mutlak madde, mutlak mekân ve mutlak zamandır. Yoktan yaratma yerine bu beş ezeli ilke üzerine bir yaratma teorisi geliştirmiştir. Yaratma için ezeli bir madde olması gerekmektedir. Madde yer kaplayacağı için mutlak mekân ve maddenin değişimimiz zamanda olduğu için mutlak zaman da ezeli olmak durumundadır (Karaman, 2018). Canlılığın kaynağı için ezeli bir nefse ve bütün bunları düzenleyen ezeli bir Tanrı'ya ihtiyaç vardır. Muhallifleri Razî'nin dinlere ve peygamberlere ihtiyaç olmadığını düşündüğünü ileri sürmektedir. Ancak bu iddianın doğruluğu kanıtlanmış değildir. Bu iddialar dolayısıyla diğer filozofların arasında gölgede kalmış bir filozoftur.

5.3. Farabî

Ebû Nasr Muhammed b. Mudammed el-Farabî 870-871 yılında doğmuş olduğu tahmin edilmektedir. İslam felsefesinin kurucu ismi olarak bilinir. Farabî İslam felsefesini ve İslam dünyasındaki felsefe eğitimini şekillendirici ilk sistem filozofu olarak bilinir. Muallim-i Sani yani ikinci Muallim olarak anılmaktadır. İlk Muallim Aristoteles olarak kabul edilmektedir. Eğitimini Bağdat'ta almıştır. Bağdat'ın içinde bulunduğu karışıklıklardan dolayı Bağdat'ı terk ederek farklı şehirlere gitmiştir. 950 senesinde hayatını kaybetmiştir.

Yeni Eflatunculuk'tan etkilenen sıkı bir Aristoteles takipçi olan Farabî Meşşâî geleneğin kendisinden sonraki dönemlerde kök salmasını sağlamıştır. Kendisinden önce yapılmış çevrilerindeki hataları düzeltmeyi, Meşşâî felsefenin gerçekte ne olduğunu ortaya çıkarmayı kendisine amaç edinmiştir (Aydınlı, 2018). Aristoteles'in sebeplik teorisini kabul etmiş ve bu bağlamda sudur öğretisini benimsemiş, İlk Sebepe olan Tanrı'nın insan aklıyla tam olarak kavranamayacağını ileri sürmüştür (Reisman, 2018). İlimlerin tasnifinde Farabî önemli bir isim olmuştur. Felsefeyi nazari ve ameli olarak ikiye ayırmıştır. Felsefe öğretiminin hangi ilimlerle başlaması gerektiğini ortaya koymuştur. Felsefesinde mutluluk kavramı ayrı bir öneme sahiptir. İnsanın mutluluğu onun yetkinleşmesine bağlıdır. İnsanı hayvandan ayıran temel unsur akıl olduğuna göre, insanın yetkinleşmesi için akli bir yetkinleşme elzemdir. İnsani yetkinleşmenin en üst noktası mutluluktur (Aydınlı, 2018). Siyaset felsefesi de insanın yetkinleşmesi ve mutluluk kavramları üzerine kurmaktadır. Ona göre mutluluğa erdemli bir toplum aracılığıyla ulaşılabilir. Erdemli toplumların yöneticileri, toplumdaki insanların ihtiyaçlarını ve durumlarını göz önünde bulundurarak, bu insanlara kendilerini nasıl yetkinleştireceklerine dair bir rehber görevi üstlenirler.

Farabî felsefenin pek çok alanında eser kaleme almıştır. Yazmış olduğu eserleri üç kısımda değerlendirilebilir: 1. Felsefeye giriş niteliğindeki eserleri, 2. Önceki filozofların eserlerine yazmış olduğu şerhler, 3. Orijinal eserleri. Mantık ve bilgi felsefesinde yapmış olduğu çalışmalarla büyük bir etki yaratmıştır (Reisman, 2018). Ahlak ve siyaset konusundaki özgün eserleri kendisinden sonraki filozofların bu alandaki çalışmaları üzerinde önemli olmuştur. Sistem filozofu olması nedeniyle felsefenin hemen her alanı

üzerine çalışmıştır. *el-Medînetü'l-fâzıla, es-Siyâsetü'l-medeniyye, Kitâbü'l-Mille, İlşâ'ü'l-'ulûm. el-İbâne 'an ğaraẓi Aristotâlis fî Kitâbi Mâ Ba'de't-tabî'a* yazmış olduğu eserlerinden yalnızca bazılarıdır.

Vefatından sonra arkasında oldukça kapsamlı bir çalışma alanı bırakmıştır. Onun yaklaşımı pek çok filozof tarafından benimsenmiştir. Farabî'den sonra Bağdat Meşşâî Okulu olarak bilinen bir felsefe ekolü oluşmuştur. Bu okulda pek çok düşünür yetişmiştir. Bunlar arasında es-Sicistani, Amirî gibi isimler yer almaktadır (Aydın, 2018).

5.4. İslam Felsefesini Şekillendiren Diğer İsimler

Kindî ve Farabî felsefenin İslam dünyasına geçişi ve kuruluşu için en önemli iki isimdir. Ancak bu filozofların dışında İslam felsefesinin şekillenmesinde önemli roller oynayan pek çok filozof da bulunmaktadır. Bunlar arasında İhvan-ı Safa, İbn Miskeveyh, İbn Sînâ, Gazâlî, İbn Bâcce, İbn Tufeyl, İbn Rüşd, Sühreverdî, Fahreddin Razî, Nasîruddin et-Tûsî, İbn Arabî gibi isimler bulunmaktadır.

• **İhvan-ı Safa:** Bir felsefe topluluğu olarak 10.yyda özellikle siyaset ve din-felsefe ilişkisi üzerine risaleler kaleme almışlardır. Grubu oluşturan filozofların kimliği kesin olarak bilinmemektedir. Söz konusu eserlerin yazarları da bilinmemektedir. Gizliliğe önem veren bu topluluk İhvan-ı Safa ismi ile kendilerini anmışlardır. Bu topluluğun felsefi projesi, batıl düşüncelerle karışmış olan dini, felsefe aracılığıyla bu batıl düşüncelerden arındırmaktır (Toktaş, 2018).

• **İbn Miskeveyh:** Doğum tarihinin 930-940 yılları arasında olduğu tahmin edilen İbn Miskeveyh özellikle ahlak ile ilgili çalışmaları dolayısıyla bilinmektedir. Ahlak felsefesi alanında Farabî sonrasındaki en önemli çalışmalar İbn Miskeveyh tarafından kaleme alınmıştır. Yazdığı eserlerin ancak yarısı günümüze ulaşabilmiştir. Karakter eğitime yönelik bir ahlak öğretisi benimsemiştir (Bayrakdar, 7 Ağustos 2023). İslam ahlak felsefesinin çerçevesini İbn Miskeveyh'in çalışmaları belirlemiştir. Ahlakı sistematik hale getiren filozof olarak bilinir (Şenel, 2018). *Tehzîbü'l-Ahlâk, Tecâribü'l-ümem ve te'âkıbü'l-himem, Câvidân-ı hured* yazmış olduğu eserlerden bazılarıdır.

• **İbn Sînâ:** Ebu Ali el-Hüseyn b. Abdillâh b. Ali b. Sînâ yaklaşık 980 yılında doğmuştur. Öğrencilerinden Cüzcânî hocasının biyografisini İbn Sînâ henüz hayattayken yazmıştır. Bu yüzden İbn Sînâ'nın hayatıyla ilgili bilgilerimiz diğer filozoflara göre daha kesindir. Hiç şüphesiz İslam felsefesi altın çağını İbn Sînâ ile yaşamıştır. Kendisinden önceki filozoflar tarafından sistematik hale getirilen, kavramları ve yöntemi ortaya konan felsefenin doruk noktasında İbn Sînâ'nın eserleri bulunmaktadır. “eş-Şeyhü'r-reîs” unvanıyla anılmaktadır (Alper, 7 Ağustos 2023). Nefs ve akıl üzerine oldukça dikkat çekici bir teorisi nefis-beden düalizminin önemli örneklerinden biridir. Metafizik üzerine yaptığı çalışmalarda varlık, zorunluluk, mümkün gibi kavramlar üzerinde çalışmıştır. Tanrı'nın varlığını zorunlu varlık mümkün varlık şeklinde yaptığı ayımla kanıtlamaktadır. Buna göre Tanrı zorunlu varlıktır. Yokluğu imkânsızdır. Geri kalan tüm varlıklar ise mümkün varlıklardır ve var olmak için onları var edecek başka bir varlığa yani Zorunlu Varlık'a ihtiyaç duyarlar. Bu kanıt sonrasında imkân delili olarak anılmış ve Gazâlî, İbn Rüşd gibi pek çok isim tarafından eleştirilmiştir. İbn Sînâ'nın etkisi yalnızca İslam coğrafyasıyla sınırlı kalmamış, eserlerinin birçoğu Latinceye çevrilmiştir. Özellikle orta çağ Avrupası için İbn Sînâ'nın çalışmaları yönlendirici bir rol oynamıştır. Batı'da Avicenna olarak bilinmektedir. Çalışmaları hem

felsefe alanında hem de diğer bilimlerde kendisinden sonra yapılan çalışmalara öncülük etmiştir. Felsefe ve tıpta geniş bir ün kazanmıştır. *Eş-Şifâ, en-Necât, el-İşârât ve't-tenbîhât, el-Kanûn fi't-tıbb* eserlerinden yalnızca bazılarıdır.

• **Gazâlî:** Ebû Hâmid el-Gazâlî yaklaşık 1058 yılında doğmuştur. Siyasi olarak karışık bir dönemde yaşamıştır (Terkan, 2018). Bir yandan mezhepsel tartışmaların yoğun olarak yaşandığı, diğer yandan iktidar mücadelesinin olduğu bir dönemde yaşamıştır. İçinde yaşadığı bu karışıklıklar görüşlerini de etkilemiştir. Genelde İslami ilimler alanında çalışmıştır. Kendisinden önce gelen filozofların görüşlerini dini gerekçeler göstererek eleştirmiştir. Hatta bazı noktalarda bu filozofları tekfir etme noktasına gelmiştir. Bir süre hakiki bilgiye nasıl ulaşacağını araştırmış ve farklı yollar denemiştir. Arayışı boyunca derin bir şüphe duymuş ve buhran yaşamıştır. Denemeleri sonucunda onu hakikate ulaştıracak yolun nübüvvet nuru olduğunu öne sürmüştür. Gazâlî neden-sonuç arasında var olduğu iddia edilen zorunlu ilişkiyi eleştirmesiyle de İslam felsefesinde önemli tartışmayı gündeme getirmiştir. Ona göre neden ve sonuç arasında zorunlu bir ilişki yoktur. Kendi örneğiyle pamuk ateşe yaklaştırıldığında kararır. Ancak bu kararma zorunlu bir ilişki sonucu değil Allah'ın müdahalesiyle olur. Her olayda Allah müdahildir. Kimi zaman doğrudan kimi zaman ise ikincil nedenler aracılığıyla dâhildir. Nedensel ilişkilerin zorunluluğunu kabul etmenin mucizeleri reddetmek olduğunu iddia etmiş ve nedenselliği savunan filozofları tekfir etmiştir. Gazâlî'nin yaklaşımı sonrasında gelen İbn Rüşd tarafından eleştirilmiştir. Gazâlî eserleri arasında *El münkız mine'd Dalal, Tehafütü'l Felasife, Mekasidü'l-Felasife, Miyarü'l-İlm, Mihekkü'n-Nazar* bulunmaktadır.

• **İbn Rüşd:** Seçkin bir ailenin çocuğu olarak 1058 yılında Kurtuba'da dünyaya gelen İbn Rüşd, Arsitoteles'in eserlerine yazdığı şerhlerle tanınmıştır. Şerhleri yüzünden "eş-Şarih" olarak anılmıştır (Karlıağa, 7 Ağustos 2023). Batıda Averroes olarak bilinir. Dini ilimlerle de yoğun olarak ilgilenen filozof kendisi de bir filozof olan İbn Tufeyl tarafından hükümdara takdim edilmiştir. Dönemin hükümdarı felsefeye ve özellikle de Aristoteles'in eserlerine ilgi duyan biri isimdir. Aristoteles'in eserlerini açıklaması için göreve İbn Rüşd getirilmiştir. İlmi başarıları sonucu Kurtuba baş kadılığına getirilir (Sarioğlu, 2018). İktidarın değişmesi sonucu yaşadığı şehirden ayrılmak zorunda kalmıştır. Saraydan ayrılmasından kısa bir süre sonra vefat etmiştir. Fıkıh, metafizik, matematik, mantık, tıp, ahlak gibi pek çok alanla ilgilenmiştir. Gazâlî'nin *Tehafütü'l Felasife'ne* karşı *Tehâfütü'l-Tehâfüt* eserini kaleme almıştır. Bu eserinde Gazâlî'nin iddialarına karşılık vermiş, kendisinden önceki filozofların görüşlerini felsefi eleştiriye tabi tutmuştur. Nedenselliğin nesnelerin tabiatı dolayısıyla gerçekleştiğini izah etmiştir. Nesnelerdeki bu tabii özellikler de onlara Allah tarafından verilmiş özelliklerdir. Gazâlî'nin yanı sıra önceki filozofları da Aristoteles'i yanlış anladıkları için eleştirmiştir. İbn Rüşd felsefe ve dinin hakikate ulaşmak için iki yöntem olduğunu belirtmiş ve bu iki yolla ulaşılacak hakikatin aynı olduğunu öne sürmüştür. Ona göre hakikat tektir dolayısıyla farklı yollardan da olsa farklı hakikate ulaşmak söz konusu olamaz. Önemli eserleri arasında *Tehâfütü'l-Tehâfüt. el-Mukaddimât, el-Beyân ve't-taḥṣîl, Faslu'l-Makal*, yer almaktadır.

• **Sühreverdî:** Ebû'l-Fütûh Şihâbüddîn Yahyâ b. Habeş b. Emîrek es-Sühreverdî el-Maktûl, 1154 yılında doğmuştur. Sühreverdî İsrâk felsefesinin kurucusudur. Önce dini ilimlerle ilgilense de ilgisi zamanla felsefeye kaymıştır (Cihan, 2018). İsrâkîlik öğretisi tasavvufa benzetilmiştir. Bu öğretinin amacı insanı en yüksek mutluluğa ulaştıran bilgiyi

bulmaktır ki bu bilgi Tanrı bilgisidir. Bu bilgiye ulaşmanın farklı yolları bulunmaktadır. Kelam ve Meşşai felsefe akli yollar arasında yer almakta, tasavvuf ve İsrakilik ise riyâzet yollarıdır. Meşşai felsefeden farklı olarak “nur” kavramını felsefesinin temel kavramı olarak kullanmış ve kendine has bir felsefe geliştirmiştir. Henüz erken bir yaşta ulema tarafından zındıklık suçundan sorguya çekilmiş ve sonucunda öldürülmüştür. Bu yüzden el-Maktul şeklinde de anılmaktadır. *Kitâbü't-Telvihâtî'l-levhiyye ve'l-'arşiyye, Risâle fi i'tikâdî'l-hükemâ* gibi pek çok eseri olmasına rağmen en önemli yapıtı İsrâk felsefesinin sistematik olarak ele aldığı *Hikmetü'l-İsrâk*'dir.

• **Fahreddin er-Râzî:** Bir kalamcı ve filozof olarak bilinen Fahreddin er-Râzî, 1150 yılında dünyaya gelmiştir. Hem dini ilimler hem de akli ilimler üzerine çalışmalar yapmıştır. Kelam ile felsefeyi birleştirerek felsefi kelamın oluşmasında önemli katkıları olmuştur. İbn Sina'nın *İşârât* adlı kitabına şerh yazmıştır. İbn Sînâ'ya yönelttiği eleştiriler kelam, felsefe ve tasavvuf alanında yeni tartışmalar yaratmıştır. Râzî sonrasında mantık, kelamda kabul görmüş ve küllî bir ilim olarak kabul edilmiştir. Felsefe kelamla iç içe geçmiş bir hale gelmiş ve İbn Sina'nın eserleri medreselerde okutularak farklı perspektif gelişmesinin önu açılmıştır (Altaş, 2018). Razi sonrasında pek çok filozof-kelamcı *İşârât* şerhi yazmıştır. *el-Muhasşal, el-Mebâhişü'l-Meşrikiyye, el-Mûlahhas fi'l-hikme ve'l-mantık ve Şerhu'l-İşârât ve't-tenbîhât* önemli eserleri arasında yer almaktadır.

• **Nasîruddin Tusî:** 1210 senesinde Tus şehrinde doğan Tusî İbn Sina şerhleriyle bilinmektedir. Hâce Nasîruddin künyesiyle de anılmaktadır. Felsefe ve diğer akli ilimler üzerine çalışmalar yapmıştır. Moğol istilasî sırasında İsmailî Ebû Mansûr Muhteşem'in daveti üzerine Kuhistan bölgesine yerleşti. Ardından Alamut'a gönderilmiştir. Moğollara karşı koyamayacaklarını kalenin Moğollara teslim edilmesi karşı konusunda tavsiye vermiştir (Şirinov, 7Ağustos 2023). Kalenin Moğollara geçmesinin ardından bu tavsiyeyi duyan Moğol lider Hülagu, Tusî'ye çalışmalarında maddi destek vermiştir. Tusî sayesinde bir rasathane inşa edilmiştir (Şirinov, 7Ağustos 2023). O, Fahreddin er-Razi'nin eleştirileri karşısında İbn Sina'yı savunmuştur. Fahreddin er-Razi'nin yazmış olduğu *İşarat Şerhi*'nin bir şerh değil cerh olduğunu belirtilmiş ve kendisi bir *İşârât* şerhi daha yazmıştır. *Tecrîdü'l-i'tikâd. Şerhu'l-İşârât Ahlâk-ı Nâşirî* önemli eserleri arasında yer almaktadır.

6. Temel Kaynakları

İslam felsefesinin başvuru metinleri yapılan çalışmanın konusuna ve amacına göre değişiklik göstermektedir. Örneğin bir doktora tezi çalışmasında kullanılacak kaynaklar ile lisans öğrencisinin başvuracağı kaynaklar normal olarak farklı olacaktır. Kitabın okuyucu kitlesi göz ününde bulundurulduğunda bu bölümde İslam felsefesine yeni yeni ilgi duyan okuyucular için birkaç kaynak tanıtılacaktır. Öncelikle belirtmek gerekir ki İslam felsefesine ilgili olan bir kişinin genel olarak felsefeye ve felsefi düşünceye yatkınlığı olması gerekmektedir. Belirli düzeyde bir ilgisi olan kişiler İslam felsefesi metinlerini okumaya başlamadan önce, felsefeye giriş niteliğindeki kitapları okumaları daha uygun olacaktır.

Giriş metinlerinin ardından İslam felsefesi ile ilgili bilgi edinmek isteyen okuyucular “İslam Felsefesine Giriş”, “İslam Felsefesi Tarihi” başlıklı kitapları tercih edebilirler. Kısa bir araştırmayla görülecektir ki bu başlıklarda oldukça fazla eser ve yazı bulunacaktır. Yabancı dili olan okuyucular yabancı dillerdeki metinlere de bakabilirler. Ancak bu bölümde Türkçe

yazılmış veya Türkçeye çevrilmiş eserlere değinilecektir. Pek çok eksik ile beraber aşağıda bu eserlerden bazıları listelenmiştir:

Peter Adamson ve Richard C. Taylor tarafından yazılan *İslam Felsefesine Giriş* adlı eser okuması oldukça kolay eserler arasında yer almaktadır. İngilizce yazılmış olan eser M. Cüneyt Kaya tarafından tercüme edilmiş ve Küre Yayınları tarafında basılmıştır. Çok kalın bir kitap olmadığı için alana ilgi duyan herkese hitap eden bir eser olarak görülebilir.

Ömer Türker'i *İslam Felsefesine Konusal Giriş* başlıklı kitabı İslam felsefesinin incelediği konular bağlamında kaleme alınmış bir giriş kitabıdır. Bilay Yayınları'ndan çıkan kitap İslam Felsefesinin konularıyla ilgili bilgi edinmek isteyen okuyuculara hitap etmektedir.

İslam Felsefesi Tarihi- İslam Düşüncesinin Tarihsel Seyri Adlı eser Mehmet Vural tarafından kaleme alınmıştır. Elis Yayınları'ndan çıkan bu eserde İslam felsefesinin kronolojik seyri ön planda tutulmuştur. Kapsam bakımından İslam felsefesine giriş düzeyinde bilgi edinmek isteyen herkes için uygundur.

Mehmet Bayrakdar'ın yazmış olduğu *İslam Felsefesine Giriş* kitabı lisans öğrencilerine okutulan kitaplar arasında yer almaktadır. Giriş niteliğinde okunacak kitaplar arasında verilebilir.

Editörlüğünü M. Cüneyt Kaya'nın yapmış olduğu *İslam Felsefesi Tarih ve Problemler* başlıklı kitap kapsam bakımından daha geniştir. Hem tarihi hem de problemleri içermektedir. Dolayısıyla ilk giriş kitaplarının ardından okunması daha uygun olabilir.

İslam Felsefesi: Giriş adlı eser Mevlüt Uyanık ve Aygün Akyol tarafından kaleme alınmıştır. İslam felsefesi ile ilgili pek çok konuyu içermektedir. İslam felsefesinin oluşumu, Türkiye'de İslam felsefesinin eğitimi gibi geniş bir kapsama sahiptir.

İslam felsefesine ilgili duyanların okuyabileceği eserlerden bir diğeri de İlhan Kutluer tarafından kaleme alınan *Felsefi Gök Kubbemiz* adlı eserdir.

7. İslam Felsefesi Anabilim Dalında Lisansüstü Eğitim

İslam Felsefesi hem İlahiyat/İslami ilimler fakültelerinde hem de İnsani Bilimler fakültelerinin Felsefe bölümlerinde olduğu için bu alanda lisansüstü eğitimi almak isteyenlerin iki seçeneği bulunmaktadır: Felsefe bölümlerine yüksek lisansa başvurmak ya da İlahiyat/İslami ilimler fakültelerinin felsefe ve din bilimleri bölümlerine yüksek lisans başvurusu yapmak. Yüksek lisans ve doktora yapabilmek için lisans ortalamasının, Akademik Personel ve Lisansüstü Eğitimi Giriş Sınavı (ALES) puanının ve bazı üniversiteler için yabancı dil puanının olması gerekmektedir. Başvurunun ardından bir alan sınavı yapılır ve adaylar bu puanlara göre lisansüstü eğitim programına kabul edilirler.

İslam Felsefesi alanında yüksek lisans tezli bir programdır. Yani ders döneminden sonra öğrencinin bir tez yazması gerekmektedir. Yüksek lisans süresi başlangıçtan tezin savunulmasına kadar 3 yılı aşamaz. Doktora süresi ise 6 yılı geçemez. Doktora programında öğrenci en az bir yıl ders alır, ardından yeterlik sınavı olarak adlandırılan alana dair bilgi birikimini ölçen bir sınav yapılır. Bu sınavı başarıyla tamamlayan öğrenciler tez sürecine başlarlar. Öğrencinin yeterlik sınavı sonrasında tez konusunu belirlemesi ve bunu savunması için bir dönemi vardır. Tez önerisi kabul edilen öğrenciler tez yazımına başlarlar. Tezini başarıyla savunan öğrencilere doktor unvanı verilir.

Yüksek lisans ve doktora süreci ilk bakışta lisans sürecinden çok farklı gözükmesine de lisans eğitiminden daha planlı ve programlı olmayı gerektirir. Başlayan pek çok öğrenci

özellikle yüksek lisans sürecinde programı tamamlayamaz ve yarıda bırakır. Bundan dolayı yüksek lisans ve doktora yapmak isteyen kişilerin bu alana gerçekten ilgili olduklarından emin olmasını gerektirmektedir. Felsefe alanında yüksek lisans veya doktora yapacak kişilerin soyut düşünme yeteneğine sahip olmaları, felsefi tartışmalara yatkın olmaları, bu alandaki tartışmalara karşı özel bir ilgi ve heyecan duymaları gerekmektedir. Aksi takdirde lisansüstü eğitim sürecinde oldukça zorlanacaklardır. Yalnızca okuduğunu anlayabilme ve bunu özetleyebilme yeteneği felsefede özellikle lisansüstü eğitim düzeyinde yeterli olmayacaktır. Kendisinde düşünce üretebilecek, bir görüşü felsefi bir şekilde eleştirebilecek ve karşısında geçerli bir görüş önerebilecek kişilerin felsefede başarılı olma ihtimali daha yüksektir. Felsefenin yalnızca spekülative düşünceler yığını olduğunu, önceki filozofların görüşlerini okuyup özetlemek olduğunu ya da yalnızca soyut-hayata dokunmayan bir alan olduğunu düşünenler bu alanda mutlu olamayabilirler. Çünkü felsefe ne spekülative düşünceler yığınıdır ne de önceki filozofların görüşlerinin bir özetidir.

8. İslam Felsefesi Anabilim Dalında Yayın Yapan Akademik Dergiler

İslam felsefesi alanında yayım yapan dergiler oldukça geniş bir yelpazeye sahiptir. Bunun bir nedeni hem yalnızca İslam felsefesi alanında yayım yapan dergiler, hem genel felsefe alanında yayım yapan dergiler, hem sosyal bilimler alanında yayım yapan dergiler hem de dini bilimler alanında yayım yapan dergiler İslam felsefesi üzerine yazılmış bir makaleyi yayımlayabilmektedir. Dolayısıyla tüm dergilerin adını burada anmak oldukça zordur. Ancak örnek olması için birkaç dergiden bahsedilecektir.

8.1. İslam Felsefesi Anabilim Dalında Yayın Yapan Yerli Dergiler

İslam felsefesinde Türkçe yayım yapan önemli dergiler arasında *Nazariyat*² ve *Beytülhikme*³ dergileri bulunmaktadır. *Nazariyat* özellikle İslam felsefesi ve bilim tarihi alanında yayım yapmak üzere kurulmuş bir dergidir. Yayım hayatına 2014 yılında başlamıştır. Altı ayda bir olmak üzere yılda iki defa yayımlanmaktadır. ESCI, Ulakbim, DOAJ gibi indekslerde taranmaktadır. Baş editörlüğünü İhsan Fazlıoğlu'nun yapmış olduğu derginin editör kurulunda Eşref Altaş, İbrahim Halil Üçer, İshak Arslan, M. Cüneyt Kaya, Rahim Acar, Ömer Mahir Alper ve Ömer Türker bulunmaktadır. *Beytülhikme* ise yılda dört defa yayım yapan bir felsefe dergisidir. ESCI, Ulakbim, gibi indekslerde yer alan derginin editörlüğünü Mustafa Çevik, İlyas Altuner yapmaktadır. Bu iki derginin dışında *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*⁴, *Hitit İlahiyat Dergisi*⁵, *Ankara İlahiyat Dergisi*⁶, *İlahiyat Studies*⁷ gibi pek çok dergi bulunmaktadır.

² Bk. <https://www.nazariyat.org/>

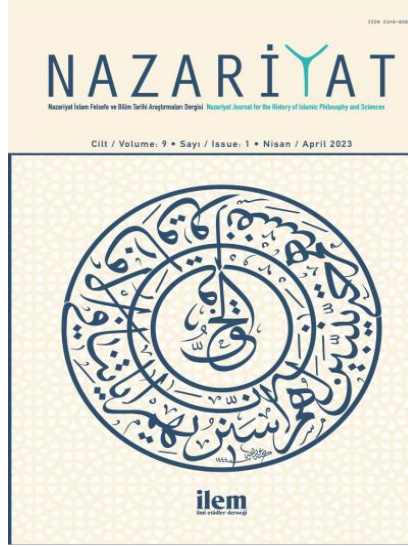
³ Bk. <https://beytulhikme.org/>

⁴ Bk. <http://cuid.cumhuriyet.edu.tr/tr/>

⁵ Bk. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hid>

⁶ Bk. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/auifd>

⁷ Bk. <https://www.ilahiyatstudies.org/journal>

Resim 1. Nazariyat ve Beytülhikme dergileri kapak sayfaları

8.2. İslam Felsefesi Anabilim Dalında Yayın Yapan Yabancı Dergiler

Yabancı dergilerden de oldukça uzun bir liste vermek mümkündür. Brill Yayınevi'ne bağlı olarak yayımlanan *Oriens*⁸ isimli dergi önemli yabancı dergiler arasında yer almaktadır. Editörlüğünü Asad Q. Ahmed, Robert G. Morrison ve Cornelia Schöck yaptığı *Oriens* ESCI, Scopus gibi indekslerde taranmaktadır. *Oriens* yaklaşık 80 yıldır yayın yapmakta olan oldukça köklü bir dergidir. Bunun dışında *Mind*⁹, *Nous*¹⁰, *The Monist*¹¹ gibi felsefenin en eski ve en köklü dergilerinde de İslam felsefesi ile ilgili yazıları yayımlanmaktadır. Bunun en güzel örneği Marmura'nın "Avicenna's "Flying Man" in Context" başlıklı makalesidir.

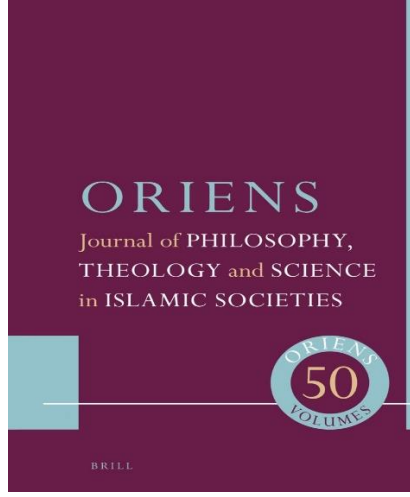
⁸ Bk. <https://brill.com/view/journals/orie/orie-overview.xml>

⁹ Bk. <https://academic.oup.com/mind>

¹⁰ Bk. <https://onlinelibrary.wiley.com/journal/14680068>

¹¹ Bk. <https://academic.oup.com/monist>

Resim 2. Oriens dergi kapak sayfası

9. Diğer İlahiyat Bölümleriyle İlişkisi

İslam felsefesi ilahiyat fakültesinin diğer bölümleriyle oldukça yakın bir ilişkiye sahiptir. İslam felsefesi ilimlerin birbirlerinden kesin bir şekilde ayrılmadığı bir dönemde geliştiği için İslam felsefesi ile ilgilenen pek çok düşünür aynı zamanda diğer dini ve akli ilimlerin birçoğuyla da ilgilenmekteydi. Örneğin İbn Rüşd, hem bir kadı, hem bir tabip hem de filozoftur. Diğer yandan, ilahiyatın diğer bölümleriyle İslam felsefesinin birbirlerine oluşum ve gelişim aşamasında etkili olduğu da bilinmektedir. İslam felsefesi ile en yakından ilgili ilahiyat bölümleri şüphesiz kelim ve tasavvuf bölümleridir.

Kelam ilmi ile başlamak gerekirse, bu ilim felsefenin amaçlarından farklı amaçlara sahiptir. Felsefe yalnızca hakikate ulaşmayı amaçlarken, kelam İslam dinin inanç esasları belirlemek ve bunları itirazlara karşı savunmayı amaçlamaktadır (Özdemir, 2014). Felsefenin amaçları arasında savunma bulunmamaktadır. Ancak kelam ve felsefe yöntem olarak akli yöntemleri benimsemişlerdir. Kalem akli yöntemlerin yanında nakli yöntemleri de önemsemektedir. Felsefe 5 sanattan biri olan burhan yöntemini, kelam ise bu sanatlardan cedeli kullanmaktadır. Kelam felsefe ilişkisi farklı dönemlere ayrılabilir. Gazâlî öncesinde kelam felsefenin gelişiminde ve yaygınlaşmasında etkili olmuştur. Tercüme hareketlerinin hızlanmasında ve sistematik hale gelmesinde kelam ilmindeki yoğun tartışmaların etkisi büyüktür. Tercüme hareketlerinde Mutezile mezhebine sahip yöneticiler dışarıdaki bu felsefi hareketliliğe sessiz kalamamış ve tercüme konusunda Bağdat'ta bir merkez oluşturmuşlardır. Dolayısıyla kelam ilmi felsefenin İslam düşüncesince kendisine özgü bir yere sahip olmasında belirleyici bir role sahiptir. Dışarıdan gelen bu külliyatın içinde mantık da önemli bir yere sahipti. Özellikle Gazâlî dönemi ve sonrasında mantık çalışmaları kelimcilerin dikkatini çekmiştir. Fahreddin er-Razî ve sonrasında felsefenin bazı konuları kelam ilmine yerleşmiş ve felsefi kelam şeklinde yeni bir yaklaşım doğmuştur. Tusî ve sonrasında düşünürlerin kelam metinlerinin umur-i amme başlığı altında felsefi meseleler işlenmeye başlanmıştır. Görüldüğü üzere felsefenin kelam ilmiyle ilişkisi oldukça yakın bir ilişkidir.

Tasavvuf ve felsefe hakikate ulaşmanın iki yolu olarak kabul edilmiştir. Hakikat arayışında olan bu iki ilmin kullandıkları metotlar farklılıklar göstermektedir. İslam felsefesi akla dayalı bir yöntemi belirlerken tasavvuf ise akla dayalı bir yöntemle hakikatin bilgisine ulaşamayacağı iddiasındadır. İbnü'l-Arabî hakikatinin bilgisinin yalnızca onun kaynağından gelebileceğini öne sürmektedir. Kelamcılar ile kendilerini tamamen yarı gören tasavvuf ehli filozoflarla görece daha yakındırlar. Ancak hem kelamcıların yöntemini hem de filozofların yöntemini eleştirmişlerdir Konevî *İ'câzü'l-beyân* adlı eserinde Meşşai felsefeyi ve akli yöntemi eleştiriye tabi tutmuştur. Hem tasavvuf hem de felsefe genel olarak varlığı incelemektedir. Tasavvuf başlangıçta felsefe ile doğrudan ilişkisi olan bir ilim olmamıştır. Fakat süreç içerisinde iki ilmin yollarının kesiştiği de olmuştur. Sühreverdî'nin felsefî tasavvuf olarak niteleyeceğimiz işrâk düşüncesi bu etkileşim örneklerinden birisidir. Ayrıca terminolojik olarak da felsefe İbnü'l Arabî ve sonrasındaki tasavvuf yaklaşımını beslemiştir. Vücut, varlık, el-Evvel gibi kavramlar felsefe ile sistematik bir şekilde tartışılmaya başlanmıştır. İbnü'l Arabî ve Sadreddin Konevî ilm-i ilahiyi yani metafiziği tasavvufun ilmi olarak kabul etmişlerdir (Demirli, 2018). Ayrıca İslam Felsefesinin yanı sıra tasavvufun özellikle Yeni-Eflatunculuk'tan etkilendiğine dair pek çok çalışma yapılmıştır.

10. İlahiyat Dışındaki Disiplinlerle İlişkisi

İslam felsefesi bilimlerin ayrılmasından öncesinde ilahiyat içindeki ve dışındaki hemen her bilimle ilişkiliydi. Zira felsefe-bilim ayrı uğraşlar değildi. Bunun en güzel örnekleri Ebu Bekr er-Razî, İbn Sina ve İbn Rüşd'dür. Bilindiği üzere bu filozoflar, filozof olmalarının yanında hem de birer hekimdirler. İbnü'l- Heysem bir başka isimdir ve modern optiğin babası olarak bilinmektedir. Tusî'nin kurduğu rasathane önceki sayfalarda anlatılmıştı. Dolayısıyla İslam felsefesinin pek çok bilimin tarihinde etkisi bulunmaktadır. Buradan hareketle İslam felsefesinin en yakın ilişkili olduğu alanlardan birisi Bilim Tarihi alanıdır. Bilim Tarihi isminden de anlaşıldığı üzere bilimlerin tarihsel gelişimlerini inceler. Tıp Tarihi ayrı bir alan olarak İslam felsefesi ile ilişkilidir. Önemli hekimlerden biri olan Galen'in tıp kitapları Arapçaya tercüme döneminde çevrilmiş ve üzerine yeni çalışmalar yapılmış bir eserdir. Bu ve benzeri tıp kitapları üzerine yapılacak tarih çalışmalarının yolu İslam felsefesi ile karşılaşacaktır. Aynı zamanda İslam felsefesi çalışanlar da farklı alanlar üzerine kaleme alınmış eserlerle karşılaşacaklardır. Bunun haricinde İslam felsefesi felsefenin içinde bulunması dolayısıyla felsefenin diğer bilim dallarıyla da yakından ilişkilidir. Özellikle son dönemlerde modern felsefenin problemleri ile İslam felsefesinin problemlerini beraber değerlendiren çalışmalar yaygınlaşmaktadır.

11. Türkiye Dışında İslam Felsefesi Anabilim Dalı

Yurtdışında İslam Felsefesi Anabilim Dalı genelde bir anabilim dalı olarak yer almamaktadır. Farklı fakültelerde ve araştırma enstitülerinde bulunmaktadır. Felsefe bölümlerinde İslam Felsefesi kimi bir anabilim dalı olarak kimi zamansa Orta çağ Felsefesi bölümünün altında yer almaktadır. Bazı üniversitelerde Antik Felsefe altında incelenmektedir. Dini Araştırmalar veya İslam Araştırmaları bölümleri yahut da bu alanlarda araştırmalar yapan enstitülerde de İslam felsefesi araştırmaları için ayrı bir bölüm

bulunabilmektedir. Ancak genel olarak İslam felsefesi bir ders olarak verilmek ayrı bir bölüm bulunmamaktadır.

İslam Felsefesi görece daha dar bir alana hitap eden bir disiplin olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla genel felsefe ile çalışanlarla kıyaslandığında çalışma sayısı daha azdır. Ancak İslam felsefesi çalışmalarının durumu Türkiye'dekinden daha farklıdır. Türkiye'de İslam felsefesi alanında yapılmış çalışmaları felsefe çalışması olarak kabul etmeyen bir kesim bulunmaktadır. Özellikle İslam Felsefesi'nin Türkiye'de 1930'larda geçirmiş olduğu süreçler ve İslam Felsefesi'nin ayrı bir anabilim dalı olarak kabulünün tarihi göz önünde bulundurulduğunda bu durum çok şaşırtıcı olmayacaktır. Her ne kadar Türkiye'de İslam Felsefesi çalışmalarını İlahiyat ve İslami İlimler fakültelerine bırakılmış olsa da bu durum yavaş yavaş değişmektedir. Özellikle Batı'da İslam felsefesini ayrı bir felsefe olarak değil felsefe tarihine bir katkı olarak gören yaklaşım bir dönem için söz konusu olmuştur. Ancak bu İslam felsefesi çalışmalarını rafa kaldıran bir yaklaşım değildir ve bugün için genel olarak geride kalmış bir yaklaşımdır. Yurtdışında İslam felsefesi alanındaki çalışmalar genelde felsefe eğitimi almış kişilerce yapıldığı için bir felsefe çalışması olarak değerlendirilmektedir. Bununla beraber "İslam felsefesi alanında yapılmış bir çalışma, bir felsefe tarihi çalışması mıdır?" sorusu yurtdışında da sorulan bir sorudur.

Yurtdışında İslam felsefesi alanında pek çok çalışma yapılmaktadır. Bu çalışmalardan kitaplaştırılmış olanlardan bazıları Türkçeye de çevrilmiştir. Oliver Leaman, Dimitri Gutas, Peter Adamson, Jon McGinnis, Frank Griffel, Jari Kaukua, Robert Wisnovsky, Sabine Schmidtke gibi pek çok önemli isim İslam Felsefesi alanındaki çalışmalarıyla bilinmektedir. Yale Üniversitesi, McGill Üniversitesi, Notre Dame Üniversitesi, Ludwig Maxmilians Üniversitesi, Cambridge Üniversitesi ve daha birçok üniversitede İslam Felsefesi üzerine çalışmalar yoğun olarak devam etmektedir.

Hatırlayalım

- İslam felsefesi, İslam medeniyeti içinde ortaya çıkmış ve gelişmiş olan felsefi düşünceleri kapsar. İslam felsefesi, İslam medeniyetinin gelişmesiyle birlikte özellikle 8. yüzyıldan itibaren başlayan tercüme hareketleriyle önemli bir gelişim göstermiştir.
- İslam felsefesinin önemli isimleri arasında Kindî, Ebu Bekir er-Razî, Farabî, İhvan-ı Safâ, İbn Miskeveyh, İbn Sinâ, Gazâlî, İbn Rüşd, Sühreverdî, Fahreddin er-Razî, Nasuriddin et-Tusî, Molla Sadra gibi filozoflar yer almaktadır.
- İslam felsefesinin kaynakları arasında Antik Helenistik dönemden gelen felsefe mirası ile İslam düşüncesi içindeki tartışmalar yer almaktadır.
- İslam felsefesi çalışmalarında benimsenen yöntemler arasında metin analizi, tarihsel araştırma, karşılaştırmalı felsefe, hermeneutik, analitik ve kıtasal yaklaşımlar, felsefi argümantasyon, filolojik araştırma ve disiplinler arası yaklaşımlar yer alır.
- İslam felsefesini nazari (teorik) ve amelî (pratik) felsefe olmak üzere iki temel alana ayırıyor. Nazari felsefe, insandan bağımsız olarak var olan konuları inceleyen felsefe alanıdır ve fizik, matematik ve metafizik olarak üçe ayrılır. Amelî felsefe ise insanın yapıp ettiğiyle ilgilenir ve alt dalları ahlak, siyaset ve ev ekonomisi olarak sıralanır.
- İslam felsefesi alanında lisansüstü eğitimi almak isteyenlerin iki seçeneği vardır: Felsefe bölümlerine yüksek lisans başvurusu veya İlahiyat/İslami İlimler

fakültelerinin felsefe ve din bilimleri bölümlerine başvuru yapmak. Felsefede başarılı olmak için soyut düşünme yeteneği, felsefi tartışmalara yatkınlık, ilgi ve tutkunun olması önemlidir.

- İslam felsefesi alanında yayım yapan dergiler arasında *Nazariyat*, *Beytülhikme*, *Hitit İlahiyat Dergisi*, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, *The Monist*, *Oriens* gibi dergiler bulunmaktadır.
- İslam felsefesinin İlahiyat'ın diğer bölümlerin birçoğuyla, özellikle kelim ve tasavvuf bilim dallarıyla ilişkisi bulunmaktadır. İlahiyat dışındaki alanlara gelince, pek çok bilimin tarihiyle ilişkisi bulunmaktadır.
- Günümüzde, İslam felsefesi çalışmaları hala aktif olarak devam etmekte ve dünya çapında çeşitli üniversitelerde bu alanda araştırmalar yapılmaktadır. Ayrıca, İslam felsefesi ile diğer felsefi akımlar ve kültürel çalışmalar arasında karşılaştırmalı çalışmalar da yapılmaktadır.

Tavsiye Edilen Kitap ve Makaleler

Felsefeye giriş düzeyi için kitaplar:

Warburton, Nigel. *Felsefenin Kısa Tarihi*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2022.

Platon. *Sokrates'in Savunması*. çev. Ari Çokona. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2012.

Cevizci, Ahmet. *Felsefeye Giriş*. İstanbul: Say Yayınları, 2022.

Eco, Umberto ve Fedriga, Riccardo, *Felsefe Tarihi*. çev. Leyla Tonguç Basmacı. İstanbul: Alfa Yayınları, 2021

İslam Felsefesi ile ilgili kitaplar:

Adamson, Peter ve Taylor, Richard C. *İslam Felsefesine Giriş*. Çev. M. Cüneyt Kaya. İstanbul: Küre Yayınları, 2018.

Türker, Ömer. *İslam Felsefesine Konusal Giriş*. Ankara: Bilay Yayınları, 2021

Vural, Mehmet. *İslam Felsefesi Tarihi- İslam Düşüncesinin Tarihsel Seyri*. Ankara: Elis Yayınları, 2016.

Bayrakdar, Mehmet. *İslam Felsefesine Giriş*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.

Kaya, M. Cüneyt (ed.). *İslam Felsefesi Tarih ve Problemler*. İstanbul: İsam Yayınları, 2017.

Uyanık, Mevlüt ve Akyol, Aygün. *İslam Felsefesi: Giriş*. Ankara: Elis Yayınları, 2020.

Vural, Mehmet. *Türkiye'de İslam Felsefesi*. Ankara: Elis Yayınları, 2023.

Online olarak aşağıdaki kaynak İslam düşünce tarihiyle ilgilenenlere yol gösterici olabilir:

<< <https://islamdusunceatlası.org/> >>

Tavsiye Edilen Filmler

Genel olarak felsefeye ilgili okuyucuların ilgisini çekebilecek filmler şöyledir:

İbn Sina: Hekim

Agora (2009)

Soul

Yedinci Mühür

Sokrates (1971)

Konfüçyus (2010)

Kader (1997)- İbn Rüşd'ü konu edinmektedir.

Al-Ghazali: The Alchemist Of Happiness

Kaynakça

- Adamson, Peter. "Kindî ve Yunanca Felsefe Geleneğinin Kabulü". çev. Cüneyt Kaya. *İslam Felsefesine Giriş*. Ed. Peter Adamson- Richard C. Taylor. 35-58. İstanbul: Küre Yayınları, 5. Basım, 2018.
- Altaş, Eşref. "Fahreddin er-Râzî". *İslam Felsefesi Tarih ve Problemler*. Ed. Cüneyt Kaya. 429-464. İstanbul: İSAM Yayınları, 6. Basım, 2018.
- Aydınlı, Yaşar. "Fârâbî ve Bağdat Meşşâî Okulu". *İslam Felsefesi Tarih ve Problemler*. Ed. Cüneyt Kaya. 145-182. İstanbul: İSAM Yayınları, 6. Basım, 2018.
- Bayraktar, Mehmet. "İbn Miskeveyh", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Erişim 7 Ağustos 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-miskeveyh>
- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Tarihi: Thales'ten Boudrillard'a*. Say Yayınları, 2009
- Cihan, A. Kamil. "Sühreverdî ve İshrâkîlik". *İslam Felsefesi Tarih ve Problemler*. Ed. Cüneyt Kaya. 397-428. İstanbul: İSAM Yayınları, 6. Basım, 2018.
- Daly, Chris. *An Introduction to Philosophical Methods*. 1st edition. Breakwater Books, 2010.
- D'ancona, Cristina. "Yunancadan Arapçaya İntikal Eden Miras: Tercüme Edilen Yeni-Eflatunculk". çev. Cüneyt Kaya. *İslam Felsefesine Giriş*. Ed. Peter Adamson- Richard C. Taylor. 11-34. İstanbul: Küre Yayınları, 5. Basım, 2018.
- Demirli, Ekrem. "İbnü'l-Arâbî ve Sadreddin Konevî: İlimlerin Tedâhül Devrinde Tasavvuf ve Felsefe". *İslam Felsefesi Tarih ve Problemler*. Ed. Cüneyt Kaya. 503-540. İstanbul: İSAM Yayınları, 6. Basım, 2018.
- Gutas, Dimitri. "The Study of Arabic Philosophy in the Twentieth Century: An Essay on the Historiography of Arabic Philosophy." *British Journal of Middle Eastern Studies*, 29/1 (2002) pp. 5-25.
- İbn Rüşd. *Felsefe-Din Uyumu*. Çev. Mevlüt Uyanık- Aygün Akyol. Ankara: Elis Yayınları. 2019.
- İDA, İslam Düşünce Atlası, Erişim 4 Ağustos 2023. <https://islamdusunceatlası.org/tercume-hareketleri-ve-etkileşimler>
- Karlığa, H. Bekir. "İbn Rüşd". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Erişim 7 Ağustos 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-rusd--torun#1>
- Karaman, Hüseyin. "Ebû Bekir er-Razî: İlhâdın Gölgesinde Bir Filozof". *İslam Felsefesi Tarih ve Problemler*. Ed. Cüneyt Kaya. 119-144. İstanbul: İSAM Yayınları, 6. Basım, 2018.
- Kaya, Cüneyt (ed.), *İslam Felsefesi Tarih ve Problemler*. İstanbul: İSAM, 2018
- Kindî. "İlk Felsefe Üzerine" *Felsefî Risaleler*. çev. Mahmut Kaya. 4. Basım İstanbul: Klasik, 2018.
- Morgan, Michael L. "The Goals and Methods of the History of Philosophy". *The Review of Metaphysics*, 40/ 4 (1987), pp. 717-732.
- Namal Y ve Karakök, T. "Atatürk ve Üniversite Reformu (1933)". *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi* 1 (2011), 27-35. DOI: 10.5961/jhes.2011.003
- Özdemir, Metin. "Kelam Felsefe İlişkisi". *Eskiye* 29 (2014), 7-25.
- Reisman, David C. "Fârâbî ve Felsefe Müfredatı". çev. Cüneyt Kaya. *İslam Felsefesine Giriş*. Ed. Peter Adamson- Richard C. Taylor. 59-80. İstanbul: Küre Yayınları, 5. Basım, 2018.

- Sarioğlu, Hüseyin. “İbn Rüşd: Bir Denge Filozofu”. *İslam Felsefesi Tarih ve Problemler*. Ed. Cüneyt Kaya. 365-396. İstanbul: İSAM Yayınları, 6. Basım, 2018.
- Şenel, Cahid. “İbn Miskeveyh: Yeni Eflatuncu Metafizik ve Ahlak”. *İslam Felsefesi Tarih ve Problemler*. Ed. Cüneyt Kaya. 221-250. İstanbul: İSAM Yayınları, 6. Basım, 2018.
- Şirinov, Agil. “Tûsî, Nasîrüddin”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Erişim 7 Ağustos 2023.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/tusi-nasiruddin#1>
- Terkan, Fehrullah. “Gazzâlî: Hakikat Arayışı ve Tecdid Arasında Bir Hayat”. *İslam Felsefesi Tarih ve Problemler*. Ed. Cüneyt Kaya. 289-328. İstanbul: İSAM Yayınları, 6. Basım, 2018.
- Toktaş, Fatih. “İhvân-ı Safâ: Din-Felsefe İlişkisi ve Siyaset”. *İslam Felsefesi Tarih ve Problemler*. Ed. Cüneyt Kaya. 183-220. İstanbul: İSAM Yayınları, 6. Basım, 2018.
- Uyanık, Mevlüt -Akyol, Aygün, *İslam Felsefesi: Giriş*. Ankara: Elis Yayınları, 2020
- Üçer, Halil İbrahim. “Antik-Helenistik Birikimin İslam Dünyasına İntikali: Aristotelesçi Felsefenin Üç Büyük Dönüşüm Evresi”. *İslam Felsefesi tarih ve Problemler*. Ed. Cüneyt Kaya. 37-90. İstanbul: İSAM Yayınları, 6. Basım, 2018.
- Vural, Mehmet, *Türkiye’de Felsefe*. 2. Basım Ankara: Elis Yayınları, 2018.